

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д.н. Венцислав Николов Динчев

(Национален археологически институт с музей към БАН)

ПО КОНКУРСА

за заемане на академичната длъжност

„ДОЦЕНТ” в професионално направление „2.2. История и археология

(Археология – Музеология)“,

обявен от Софийския университет „Св. Климент Охридски“

(ДВ бр. 55/ 28.06.2024 г.),

с кандидат – гл. асистент, д-р

ИЛИАНА ГЕОРГИЕВА БОРИСОВА-КАЦАРОВА

На конкурса за доцент, обявен от СУ „Св. Климент Охридски“ за нуждите на Исторически факултет, катедра „Археология“, се явява един кандидат – главен асистент, д-р Илиана Георгиева Борисова-Кацарова. Тя е магистър по археология от 1997 г., дипломирана в СУ „Св. Кл. Охридски“. През 2002 г. придобива образователната и научна степен „доктор“ след успешна защита на дисертационен труд на тема ”Археологически музеи и музейни експозиции *in situ* – постижения и перспективи в България”. От 2002 до 2008 г. работи като експерт в Софийски държавен архив (2002 г.) и в Централен държавен архив (2003 – 2008 г.). Междувременно е била хоноруван преподавател в Нов български университет, София (департамент „Културно наследство“; 2000 – 2006 г.), в Академията за изобразителни изкуства „Николай Павлович“ (катедра „Керамика“; 2000 – 2006 г.) и в СУ „Св. Кл. Охридски“ (катедра „Архивистика и помощни исторически дисциплини“; 2003 – 2008 г.). От 2008 г. до днес е щатен преподавател и главен асистент в катедра „Археология“ на Историческия факултет на СУ „Св. Кл. Охридски“. От 2011 до 2013 г. е била временно изпълняващ длъжността „директор“ на Музея за история на Софийския университет. От 2011 г. до днес е ръководител на магистърската програма „Музеология“ в Историческия факултет на СУ „Св. Кл. Охридски“.

Резултатите от научноизследователската и преподавателската дейност на д-р И. Борисова-Кацарова, представени в конкурсната документация, покриват минималните национални изисквания за заемане на академичната длъжност „доцент“, съгласно чл. 2б (2) от Закона за развитието на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ) и чл. 1а (1), респ. – Приложение (област 2,

професионално направление 2.2) на Правилника за прилагане на ЗРАСРБ, и отговарят на останалите условия, предвидени в чл. 24 на ЗРАСРБ, чл. 53 на Правилника за прилагане на ЗРАСРБ и чл. 105 (1) на Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Кл. Охридски“.

Списъкът на публикации на д-р И. Борисова-Кацарова, приложен във връзка с участието ѝ в конкурсната процедура, включва 25 заглавия, сред които една монография, 3 студии, 16 статии и 5 съобщения. Монографията и студиите (съответно № 1 и №№ 22, 24, 25 по приложения списък) са с еднолично авторство на кандидата, на български език, с резюмета на английски език. Две от статиите (№№ 6 и 23) са в съавторство и на английски език, останалите – с еднолично авторство на кандидата (с изключение на №№ 18 и 21) и на български език. Една от статиите (№ 15) е публикувана в чуждо издание. Съобщенията (№№ 10 – 14) са съавторски статии за проведени теренни археологически проучвания в поредицата „Археологически открития и разкопки“.

Някои от статиите в споменатия списък са по темата на защитения дисертационен труд (например №№ 4 и 5) и не би следвало да са актив за настоящия конкурс. Същевременно прави впечатление, че този списък включва публикации, които са свързани в един или друг аспект с присъстващата в него монография. В актуалната нормативна уредба няма подобно ограничително изискване и списъкът на публикациите, „представени за участие в конкурса“ би могъл да се допълни с други заглавия от общия „списък на научните трудове“ на кандидата, представен отделно в документацията по конкурсната процедура.

Наред с проблемите на музеологията, които до днес остават в полезрението на д-р И. Борисова-Кацарова (№№ 7, 8, 9, 18, 20), нейната публикационна продукция показва разнообразни интереси в сферата на античната архелогия изобщо – към архитектурата (№№ 15, 16, 19, 22), погребалния обред (№№ 21, 23), оброчните релефи (№ 17), керамиката (№№ 2, 24), изделията от кост и рог (№ 25), и т.н. Съответните текстове са с приносен характер и са свидетелство за формирани изследователски умения.

Монографията „Западната порта на Сердика – археологическо проучване и социализация“ (Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, София, 2024, ISBN 978-954-07-5995-1 /pdf/) е рядък пример за синтез на същинско археологическо проучване и изследване върху възможностите за експонирането и социализирането на разкритите архитектурни останки. Тя онагледява творческото амплоа на д-р И. Борисова-Кацарова и е с ролята на хабилитационен труд в настоящия конкурс. Включва кратко предисловие (с. 7-9), благодарности към колегите, участвали в разкопките и/или съдействали в работата по книгата (с. 11-12), и два основни дяла/ части, посветени, съответно, на археологическото проучване на сектора на западната порта на Сердика през 2011 – 2016 г. под ръководството на автора (Част I, с. 13-209), и на проекта за консервация, реставрация и социализация на разкритите при проучването останки (Част II, с. 211-281). Включва още няколко приложения – графични, вкл. общ план, и едно аеро-фото заснемане (с. 282-287), обща библиография (с. 289-302) и резюме на английски език (с. 303-328). По понятни причини моят интерес е основно към най-значителната по обем първа част на книгата.

Уводът към първата част съдържа необходимата информация за местоположението и площта на обекта, а също и за предходното му проучване в периода 1972 – 1980 г. (с. 15-21). Следващото изложение е структурирано подходящо, съобразно вида на изследваните през 2011 – 2016 г. останки и структури: фортификационни съоръжения (с. 23-70); улична мрежа (с. 71-90); ВиК съоръжения (с. 91-115); архитектурни останки в защитената площ (с. 117-180). Следва опит за интерпретация на резултатите от проучването в контекста на общото развитие на антична и късноантична Сердика (с. 181-206). Заключението тук резюмира основните изводи и приноси на теренното и аналитичното изследване (с. 207-209). Текстът навсякъде е съпроводен и онагледен с многобройни фото- и графични приложения.

Нямам съмнения, че коментиранията част изпълнява добре основното си предназначение, а именно – представяне на основните резултати от едно продължително и нелеко в методически и логистичен аспект археологическо проучване. Това обаче не означава, че възприемам изцяло съответните интерпретации, т.е. имам критични бележки към някои от тях. Така например

намирам за излишен и неточен опита вертикалните жлебове непосредствено зад привратните пиластри на портата да се интерпретират като гнезда за „дървена каса на двукрила врата“ (с. 25, 33-34, 35). Достоверни примери за каси на антични и късноантични крепостни врати не са ми известни. Стандартното устройство на последните е с въртящи се оси, а въпросните вертикални жлебове са отличителна особеност за устройството на спускащите се крепостни врати (катаракти). Регистрираната ситуация при западната сердикийска порта (с. 26, 27, 29, обр. 6, 7, 10) очевидно отразява различни преустройства на същата в хода на продължителното ѝ функциониране. Излишни са и разсъжденията относно потерната в северната кула на портата: „Наличието на потерна на това място известно време ме озадачаваше... Това беше така, докато не осъзнах, че потерната може би е косвено свидетелство, че протейхизмата е построена по същото време, по което е била удебелена крепостната стена (с. 69)“. През Късната античност потерни често се съоръжават в куртини и в стени на кули, пред които няма протейхизми (вж. напр. Т. Иванов. Абритуc. Т. 1. София, 1980, 30, 77-80, 90-93, 110-113, 119, 121-122, 147, обр. 10, 84, 98, 126, 138).

Повече внимание заслужава периодизацията на изследваните в сектора останки и структури, вкл. фортификационните, и съответната хронология. Така, за късноримския период (края на III – края на IV в.; шести период в развитието на Сердика, според автора) се твърди, че фортификацията в сектора на западната порта е изоставена и е в полуруинен вид. Това твърдение е предпоставка за или по-скоро следствие от хипотезата, че новата крепост от това време – т.нар. Сердика II, заобикаля изцяло по-старата крепост – т.нар. Сердика I, вкл. западния ѝ сектор, и обезмисля поддържането на последната (с. 78, 86, 53, 70, 135 сл., 176-177, 184-185, 187-194, 203, 205, обр. 151). Като аргумент за горното твърдение се посочва и моя публикация (с. 53), в която с оглед на хронологическата последователност допускам възможност вторият основен строителен период на крепостта на Сердика I да е след строителството на крепостта на Сердика II. Това обаче е допускане под условие, а заключение, че двата фортификационни строежа ги дели близо век определено не съм правил (В. Динчев. Северната крепост на *Serdica* (Сердика II). История и актуално състояние на проучванията. – ИНАИ, ХLI, 2013, 258). Няма конкретни

археологически данни за преустановено функциониране на старата, всъщност основната крепост на Сердика (Сердика I) през късноримския период. Няма и достоверни данни в подкрепа на хипотезата за огромна площ на Сердика II, за включването изцяло в нея на тази на Сердика I. Всички надежно установени останки от крепостта на Сердика II са изцяло на север от тази на Сердика I. Поради това е твърде фриволен опитът днес трасето на източната крепостна стена на Сердика II да се „продължи нагоре по склона към ул. „Георги Бенковски“ и ул. „Московска“, включвайки по този начин и изградения в този период амфитеатър на Сердика“ (с. 191). Неотдавна на 80-85 м западно от крепостта на Сердика I (пл. „Позитано“, № 1) е проучена отчасти дълга негативна структура, предполагаема от проучвателя като „изкоп за нова крепостна стена (на Сердика II – бел. В.Д.), останала недовършена в този участък“ (М. Иванов. Нови данни за късноримската фортификация на Сердика. – В: Сердика – Средец – София, 8, 2020, 361). Тази интерпретация не е безспорна, но и при евентуалната ѝ валидност е очевидно, че западната крепостна стена, вкл. портата, на Сердика I не би могла да е изоставена и в руинен вид през IV в.

Друг проблем е датировката на ранновизантийския, т.е. на последния основен период на крепостта на Сердика I, когато се изгражда външна куртина с изцяло тухлена суперструкция и се добавят нови кули с издаден напред ръб, триъгълни и петъгълни в план. Според автора, това строителство е извършено през 2-та половина на V в., „скоро след хунските нашествия“ от средата на века (с. 59), „в третата четвърт или към края на века, но при всички случаи преди VI в.“ (с. 196; вж. още с. 70, 156, 204, 208). Конкретните археологически доводи, на които иначе се отдава приоритет (напр. с. 24, 117 сл., 183), в случая се свеждат до резултатите от сондаж пред външното лице на по-късната западна крепостна стена. С него е прерязан строителния изкоп за последната, запълнен още в хода на изграждането ѝ. Материалите от пълнежа му дават *terminus post quem* за строителството. Информацията за тях гласи: „повечето от откритите... монети са с датировка след средата на V в.“ (с. 56). Съответната снимка включва и меден номинал на император Анастасий, отсечен в 491 – 498 г. (с. 57, обр. 41). Наскоро при проучване на участък от по-късната северна крепостна стена на Сердика I (ул. „Екзарх Йосиф“, № 35) също са открити

материали в позиция за определяне на *terminus post quem*, вкл. монета, отсечена „между 517 и 527 г.“ (П. Стоянова. Участък от северната крепостна стена на антична Сердика. – В: АОР през 2020 г. Кн. II. София, 2021, 691). Други аргументи за това, че ранновизантийската фортификация на Сердика трябва да се датира не преди, а след края на V/ началото на VI в., съм изложил преди десетина години (В. Динчев. „Св. София“ и Сердика. София, 2014, 60-64).

Независимо от спорните на места интерпретации, ще повторя мнението си, че основната част на коментираната монография представя добре резултатите от едно важно археологическо проучване и е с безспорен приносен характер за археологията и историята на Сердика. Оценявам високо и наличието на втората част на книгата, посветена на проблемите за консервирането, експонирането и социализирането на останките в сектора на западната сердикийска порта. Известните ми примери за публикувани консервационни и/или реставрационни изследвания и проекти са отделени от публикациите за съответните археологически проучвания, поради което не винаги са коректни спрямо техните резултати. С оглед на връзката между двата вида изследвания коментираната монография е пионер в домашната специализирана литература.

Публикационната дейност е основен, но не единственият актив на д-р И. Борисова-Кацарова в настоящия конкурс, т.е. следва да се отчете и нейната интензивна преподавателска дейност към различни катедри на Историческия факултет на СУ „Св. Кл. Охридски“, вкл. научното ръководство на студентски дипломни работи.

Заклучението в края на рецензията ми е, че със своите научноизследователски постижения и публикации, вкл. с монографичния труд „Западната порта на Сердика – археологическо проучване и социализация“, както и с преподавателската си дейност, гл. ас. д-р Илиана Георгиева Борисова-Кацарова е достоен кандидат за обявения конкурс и заслужава академичната длъжност "доцент".

28.10.2024 г.

проф. д.н. В. Динчев